

Jerzy Kopacz

STANOWISKO ŚRODKOWOPALEOLITYCZNE W OLSZTYNIE, POW. CZĘSTOCHOWA¹

Północno-zachodni kraniec Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej pozbawiony był do ostatnich lat stanowisk z najstarszego okresu pradziejów. Najdalej wysunięte punkty osadnictwa paleolitycznego znane były z powiatu zawierciańskiego (Okienik k. Piaseczna, Dziadowa Skała k. Skarżyc i Ruska Skała k. Podlesic). Bogate w jaskinie i schroniska skalne okolice Częstochowy stwarzały szerokie możliwości badawcze, na które już w 1958 r. wskazywał W. Chmielewski².

W latach 1969 - 70 Dział Archeologii Muzeum w Częstochowie³ przeprowadził eksplorację wykopaliskową jaskini Zamkowej Dolnej w Olsztynie, pow. Częstochowa, której wstępne wyniki są przedmiotem niniejszego komunikatu. Omawiane stanowisko położone jest w północnym stoku Góry Zamkowej. Ma charakter obszernego schroniska o orientacji otworu NE. W średniowieczu jaskinia włączona została jako pomieszczenie gospodarcze (kuźnia z piecem dymarskim) w system warownego zamku. Wówczas to zabudowano jej otwór wejściowy oraz znielowano namulisko, niszcząc stropową część osadów pleistocenijskich. Dalsze zniszczenia spowodowały wkopy „poszukiwaczy skarbów” z okresu dewastacji zamku (od XVII w.).

Badania jaskini Zamkowej Dolnej rozpoczęto wykopem wzdłuż osi głównej komory (działki 1 - 11) mającym na celu rozpoznanie stanu zachowania osadów pleistocenijskich i ogólnej sytuacji stratygraficznej. W następnym sezonie przeprowadzono właściwą eksplorację namuliska — działki I - V (tabl. I).

Układ stratygraficzny w środkowo-tylnej części komory przedstawiał się następująco (tabl. II, 1):

warstwy 1 - 4 — hałdy i usypiska z okresu dewastacji zamku,

¹ Artykuł niniejszy jest poszerzoną wersją komunikatu ogłoszonego w dniu 16 X 1970 r. w Ojcowie, podczas Sympozjum „The archaeological cultures and the subdivision of early Würm in central Europe”.

² W. Chmielewski, *Stanowisko paleolityczne w Dziadowej Skale koło Skarżyc w pow. zawierciańskim*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, „Seria Archeologiczna”, nr 3, 1958, s. 5 - 48.

³ W pracach badawczych oprócz autora uczestniczył mgr Andrzej W. Skalski z Działu Przyrody Muzeum w Częstochowie.

warstwa 5 — poziom średniowiecznej niwelacji namuliska,
warstwa 6 — less czysty barwy żółtobrunatnej, silnie spojony, niewarstwowany,
z gruzem o lekko zaokrąglonych krawędziach i przeciętnej średnicy 7 - 10 cm,
strop utworu zniszczony przez warstwę 5,
warstwa 6a — less z domieszką utworu ilastego, nieco ciemniejszy niż warstwa 6,
z licznym gruzem o ostrych krawędziach i przeciętnej średnicy 4 - 6 cm,
warstwa 7 — ostrokrawędzisty, czysty gruz przechodzący bez wyraźnej granicy
w silnie spękane dno skalne.

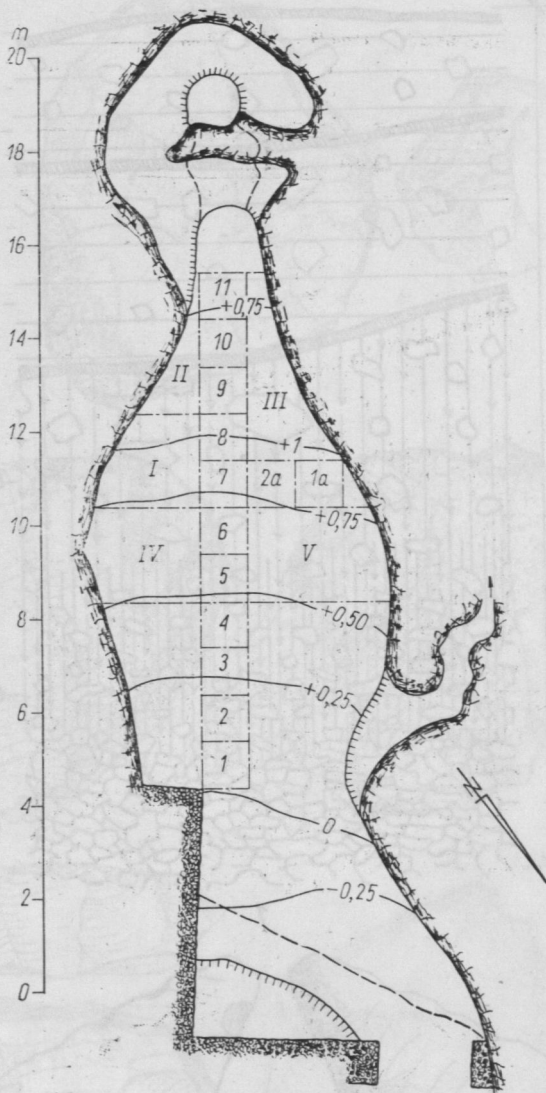
Warstwy 7 i 6a nie zawierały żadnych materiałów paleontologicznych ani archeologicznych. Z lessu czystego (warstwa 6) wydobyto natomiast znaczne ilości szczątków kostnych (według wstępnego rozpoznania głównie *Ursus spael. ROSENM.*, jak również *Micromammalia* oraz *Aves*), węgle drzewne i przeszło 200 artefaktów krzemienych, wykonanych w większości z miejscowego surowca jurajskiego. Pojedyncze zabytki paleolityczne, w ilości kilkudziesięciu sztuk, wystąpiły również w usypiskach holocenijskich, w towarzystwie ceramiki toczonej na kole, fragmentów cegieł itp.

Wyroby krzemienne noszą w wielu wypadkach ślady wtórnego zniszczenia krawędzi (pedolityzacja), wyświecenia oraz spatynowania (często jednostronnego) na kolor mlecznoniebieskawy. Podkreślić trzeba, że zarówno zabytki spedolitowane i spatynowane, jak też nie noszące wyraźniejszych śladów działania czynników naturalnych występowały obok siebie, w tym samym układzie stratygraficznym i planigraficznym.

Podstawowym sposobem uzyskiwania półsurowca była dośrodkowa eksploatacja rdzeni zbliżona do techniki mustierskiej. Poświadczona jest to zarówno trójkątnym odłupkiem o osi symetrii niezgodnym z kierunkiem odbicia, zbliżonym do ostrza pseudolewaluaskiego (tabl. II, 2), jak też serią rdzeni tego typu. Te ostatnie są na ogół mało foremne, silnie wyzyskane, często w odmianie jednostronnej (tabl. III, 1). Być może postać taką przyjmowały w końcowej fazie eksploatacji i inne typy rdzeni, np. lewaluaskie. Potwierdzeniem tego zdaje się być gruby podstawiak z rdzenia prawdopodobnie jednopiętowego, z piętą uformowaną jednym odbiciem, który był wtórnie użytkowany jako rdzeń przez oddzielenie dwóch skierowanych dośrodkowo odłupków (tabl. III, 4).

Najwyraźniejszym przejawem techniki lewaluaskiej są odłupki z piętą facetowaną i negatywami zaprawy odłupni na stronie górnej (tabl. IV, 1; V, 1) oraz tzw. wióry lewaluaskie (tabl. IV, 2). Eksploatowano również wjelościenne rdzenie o zmiennej orientacji (znaleziono jeden tego typu zabytek — tabl. III, 3) oraz być może typu klaktońskiego (niektóre odłupki mają szerokie, płaskie piętki z dobrze wyrażonym stożkiem uderzenia).

Podstawową grupę narzędziową stanowią zgrzebła i formy zbliżone, występujące w różnych wariantach typologicznych. Są to m. in. okazy z bocznią krawędzią pracującą, opracowaną półpłaskim retuszem jednoseryjnym (tabl. VI, 3), z retuszem zbliżonym do stopniowego typu La Quina (tabl. V, 3; III, 2) lub z drobnym retu-

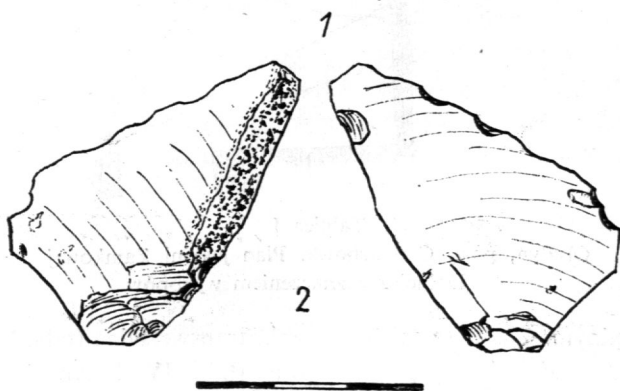
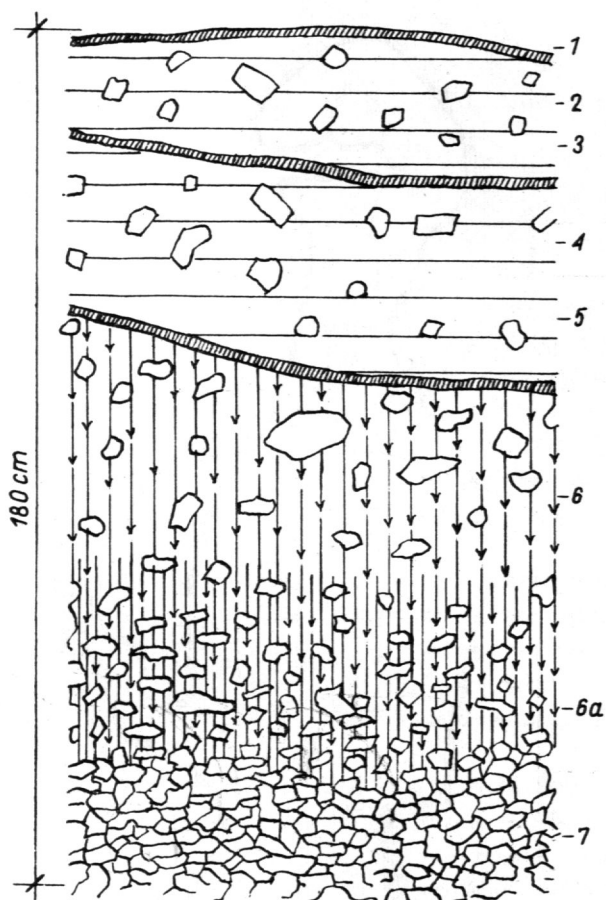

Tablica I
Olsztyn, pow. Częstochowa. Plan jaskini Zamkowej
Dolnej z zaznaczeniem wykopów

szem przykrawędnym. Znane są także zgrzebła transwersalne (tabl. VI, 4) i zbieżne.

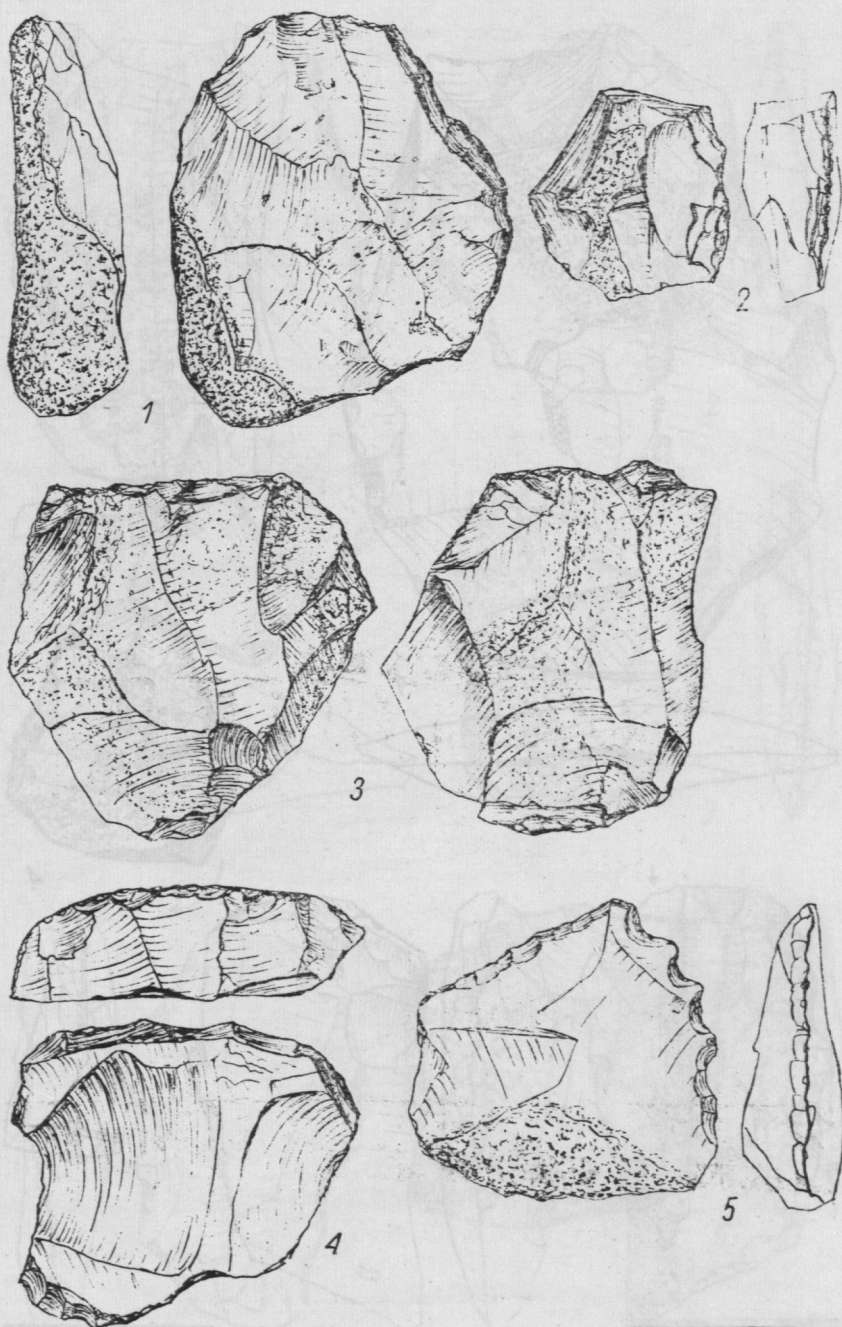
Inne typy narzędzi to odłupki retuszowane (tabl. IV, 1, tabl. V, 1), narzędzia zębate i wnąkowe (tabl. III, 5; V, 4) oraz drobne formy, jak wiertniki, przekłuwa-cze itp. Jeden okaz wykonany na okruchu naturalnym uznać można za niezbyt poprawne ostrze mustierskie (tabl. IV, 4). Inwentarz uzupełniają odłupki i ich fragmenty bez śladów retuszu narzędziowego oraz liczne odpadki produkcyjne.

Sprawa interpretacji kulturowej zespołu paleolitycznego z jaskini Zamkowej

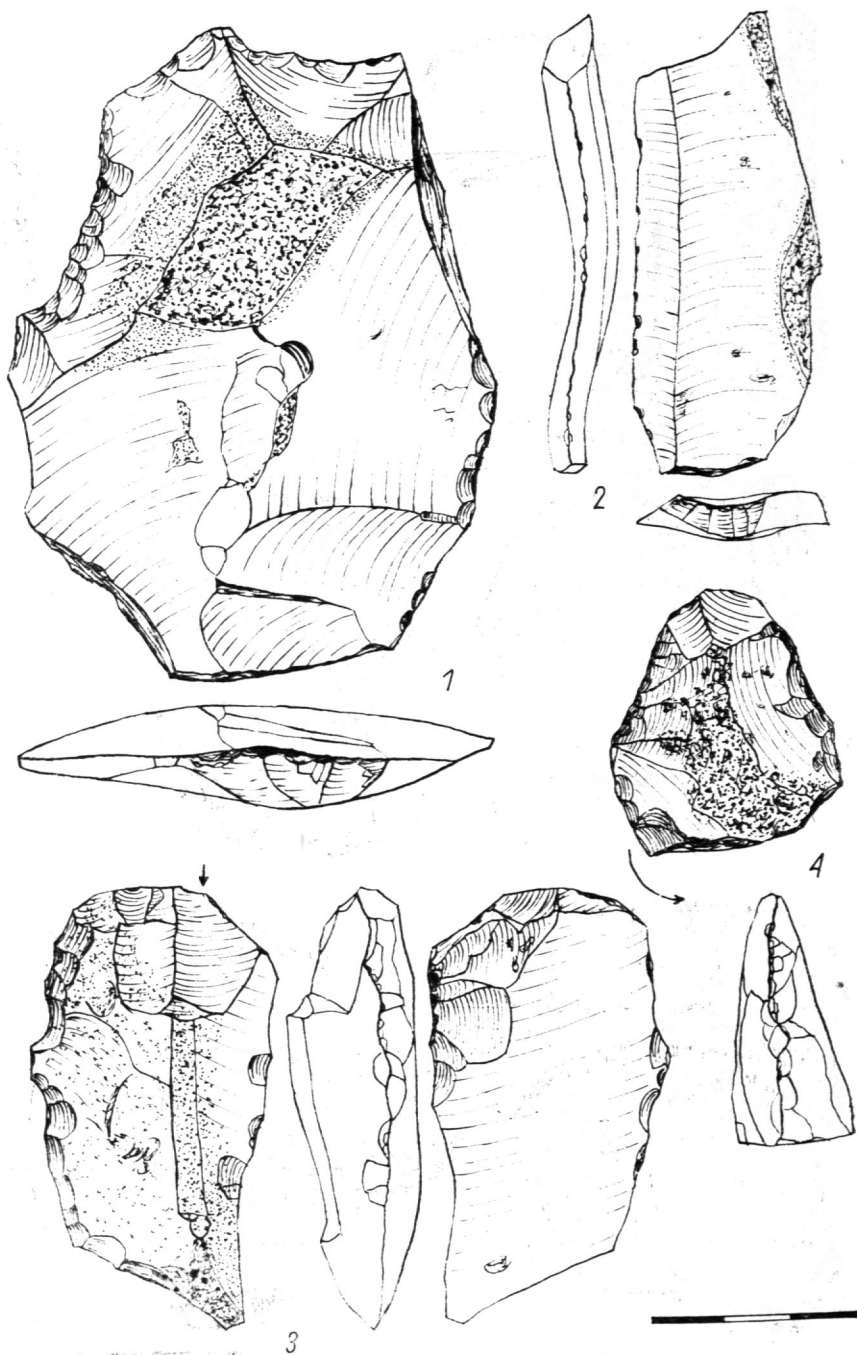
Tablica II

Olsztyn, pow. Częstochowa: 1 — układ stratygraficzny warstw w środkowo-tylnej części komory jaskini, 2 — trójkątny odtupek

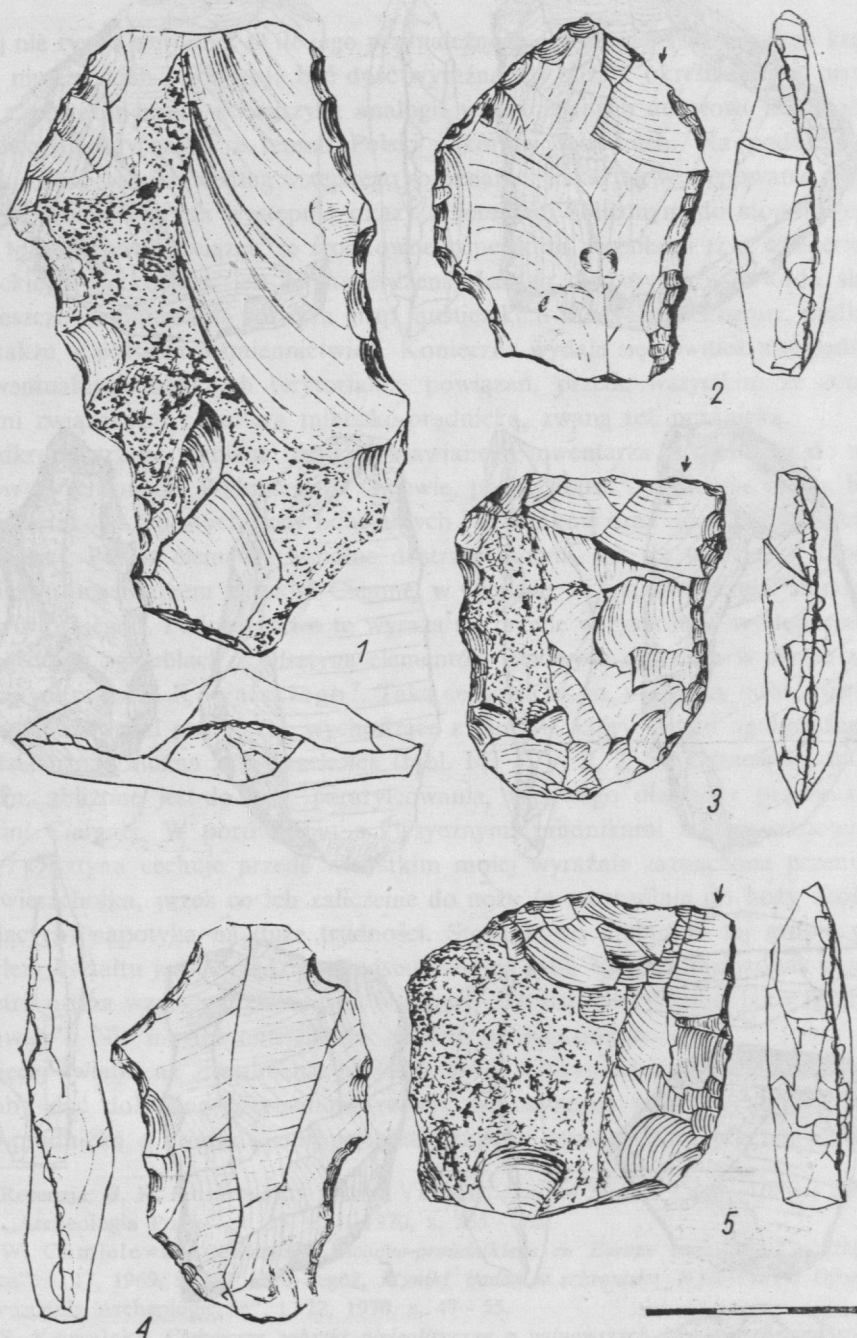
Tablica III

Olsztyn, pow. Częstochowa: 1 – rdzeń, 2 – zgrzebło, 3 – wielościenny rdzeń o zmienionej orientacji, 4 – podstawiak, 5 – narzędzie zębate

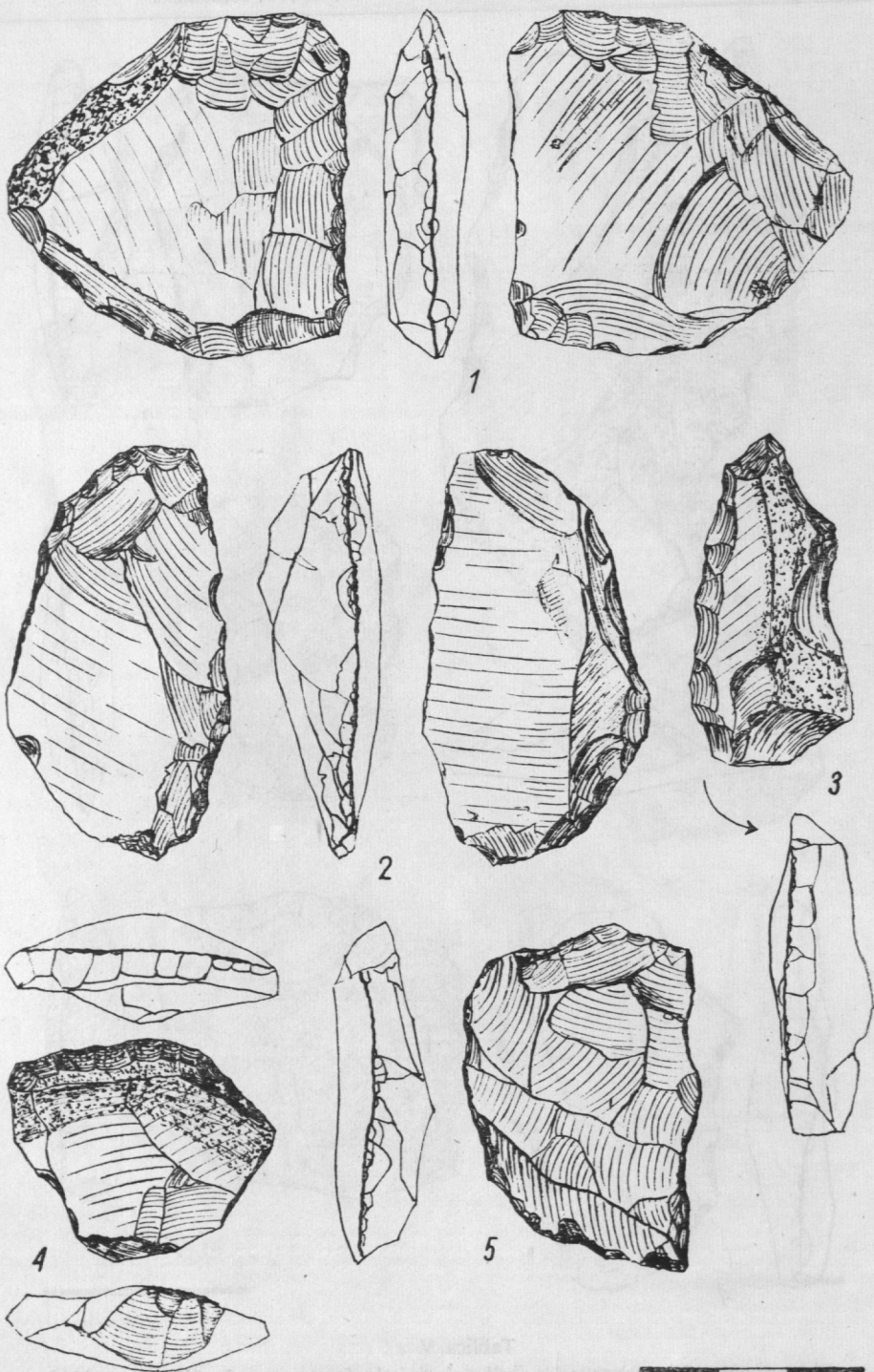
Tablica IV

Olsztyn, pow. Częstochowa: 1 – odłupek z piętką facetowaną, 2 – wiór lewaluaski, 3 – zgrzebło, 4 – ostrze mustierskie

Tablica V

Olsztyn, pow. Częstochowa: 1 — odłupek z piętą facetowaną, 2 - 3,5 — zgrzebła,
4 — narzędzie wnekowe

Tablica VI
 Olsztyn, pow. Częstochowa: 1 - 5 - zgrzebła

Dolnej nie rysuje się jasno. O ile jego przynależność do szeroko rozumianego kręgu kultur mustierskich wydaje się być dość wyraźna, to bliższe określenie jest utrudnione z powodu braku ściślejszych analogii wśród znanych autorowi materiałów środkowopaleolitycznych z terenu Polski i krajów sąsiednich. Na podkreślenie zasługuje dość wysoki, według wstępnego rozeznania, wskaźnik występowania zgrzebeł (IR), wśród których występują okazy z retuszem zbliżonym do stopniowego. Może to sugerować związek ze środkowoeuropejskimi zespołami tzw. musterienu szarenckiego, jakkolwiek jest to stwierdzenie bardzo dyskusyjne z powodu słabego jeszcze zdefiniowania różnych grup mustierskich w tej części Europy, podkreślane także w polskim piśmiennictwie⁴. Konieczne wydaje się również uwzględnienie ewentualnych bliższych terytorialnie powiązań, przede wszystkim ze stanowiskami związanymi z kulturą mikocko-prądnicką, zwaną też prądnicką.

Podkreślić trzeba wyraźne różnice omawianego inwentarza w stosunku do materiałów ze schroniska Wylotnego w Ojcowie, pow. Olkusz⁵, wyrażone m. in. brakiem pięściaków, typowych noży bifacjalnych i groszaków oraz obecnością techniki lewaluaskiej. Pewne elementy wspólne dostrzec można, jak się wydaje, z młodoprawdniczym inwentarzem z jaskini Ciemnej w Ojcowie, ze spągowej części starszego lessu würmskiego⁶. Podobieństwo to wyraża się przede wszystkim w występowaniu na niektórych zgrzebełach z Olsztyna elementów typowych dla noża w sensie zdefiniowanym przez S. Kowalskiego⁷. Taką cechą są m. in. negatywy odbić równoległych do krawędzi pracującej, wychodzące z punktu, który z racji ogólnej formy narzędzia uznać można za wierzchołek (tabl. IV, 3; V, 2, 3, 5). Odbicie to, moim zdaniem, zbliżone jest do tzw. pararylcowania, typowego dla noży prądnickich z jaskini Ciemnej. W porównaniu z klasycznymi prądnikami z tego stanowiska okazy z Olsztyna cechuje przede wszystkim mniej wyraźnie zaznaczona przenikliwość wierzchołka, przez co ich zaliczenie do noży (a szczególnie do noży skośnie pracujących) napotyka na duże trudności. Stosunkowo najbliższe tej grupie pod względem kształtu jest narzędzie przedstawione na tabl. VI, 2, które jednak z racji asymetrii ostrza względem płaszczyzn bocznych określić należy raczej jako zgrzebeło „nożowate”. Nie ma też ono śladów odbicia pararylcowego.

Więcej światła na zagadnienie przynależności kulturowej materiału z Olsztyna mogłoby dać dokładne przebadanie relacji zachodzących pomiędzy kulturą mikocko-prądnicką a środkowoeuropejskimi grupami mustierskimi, jak też wpływu

⁴ Recenzja: (J. K. Kozłowski), Karel Valoch, *Jesyně Šipka a Čertova Dira u Štramberku*, „Archeologia Polski”, t. 15, z. 1, 1970, s. 265 - 268.

⁵ W. Chmielewski, *Ensembles micoquo-prondnikiens en Europe centrale*, „Geographia Polonica”, t. 17, 1969, s. 371 - 386; tegoż, *Wyniki badań w schronisku Wylotnym w Ojcowie*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 22, 1970, s. 47 - 55.

⁶ S. Kowalski, *Ciekawsze zabytki paleolityczne z najnowszych badań archeologicznych (1963 - 1965) w jaskini Ciemnej w Ojcowie, pow. Olkusz*, „Materiały Archeologiczne”, t. 8, 1967, s. 39 - 46; tegoż, *Zagadnienie przejścia od paleolitu środkowego do górnego w Polsce południowej w aspekcie elementów postępu technicznego*, „Światowit”, t. 30, 1969, s. 5 - 21.

⁷ S. Kowalski, *Ciekawsze...*, s. 42.

idei noża prądniczego na ewolucję typologiczną zgrzebeł w późnej fazie paleolitu środkowego (problem ten wskazywał już S. Kowalski⁸).

Mimo braku stropowej części osadów pleistoceńskich pokusić się można o próbę ramowego określenia wieku geologicznego opisywanego stanowiska. Na uwagę zasługuje fakt, że seria gruzisto-lessowa jest silnie spojona i nie wykazuje śladów zaburzeń strukturalnych w postaci np. przemywania. Zabytki z warstwy 6 leżały najczęściej w układzie poziomym, w przypadku jednostronnego spatynowania — stroną spatynowaną ku górze. Fakty te sugerują, że warstwa ta była pierwotnym złożem zabytków środkowopaleolitycznych. Na wczesnowürmski wiek omawianego sedymentu wskazuje wyraźnie wstępna analiza fauny, a przede wszystkim gatunku *Aves*⁹.

W świetle badań stratygraficznych jaskiń południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej sedymentację starszego lessu würmskiego odnieść należy do zimnej oscylacji następującej po fazach Amersfoort i Brorup¹⁰. Ochłodzenie to, określane niekiedy mianem Würmu 1c¹¹, jest pierwszym właściwym minimum klimatycznym ostatniego zlodowacenia. W osadach jaskini Zamkowej Dolnej może temu odpowiadać mrozowe wietrzenie dna skalnego i sedymentacja lessu, przy czym obecność gruzu o zaokrąglonych krawędziach w warstwie 6 świadczyć może o większej wilgotności klimatu w ramach (lub raczej u schyłku) fazy stadialnej.

Hipoteza taka pozostaje w zgodzie z wynikami analizy typologicznej zabytków paleolitycznych, która wykazuje wyraźnie późne elementy. Wymaga jednak potwierdzenia danymi paleontologicznymi i paleobotanicznymi.

Kończąc powyższe uwagi zaszyfrować należy o natrafieniu w jaskini Zamkowej Dolnej na ślady osadnictwa górnopaleolitycznego m. in. w postaci wiórowca oryńskiackiego i drapacza pyskowatego. Niestety, zabytki związane typologicznie z tym okresem zalegały na złożu wtórnym (warstwa 4) i ich pierwotnej pozycji stratygraficznej nie można odtworzyć.

A MIDDLE PALAEOLITHIC SITE AT OLSZTYN (DISTRICT OF CZĘSTOCHOWA)

The author presents middle palaeolithic materials coming from his own explorations in the Zamkowa Dolna Cave at Olsztyn (district of Częstochowa).

⁸ S. Kowalski, *Ciekawsz...*, s. 43.

⁹ Uprzejma informacja dra Z. Bocheńskiego, który opracowuje kości ptaków z jaskini Zamkowej Dolnej.

¹⁰ T. Madeyska-Niklewska, *Situation stratigraphique des ensembles micoquo-prondniens*, "Geographia Polonica", t. 17, 1969, s. 387 - 393; tejsze, *Stratygrafia osadów schroniska Wylotnego w Ojcowie*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 22, 1970, s. 33 - 46; tejsze, *Stratygrafia wczesnowürmskich osadów jaskiń południowej części Jury Polskiej. The archaeological cultures and the subdivision of early Würm in central Europe*, Warszawa 1970, s. 12 - 13.

¹¹ J. K. Kozłowski, *Studia nad zróżnicowaniem kulturowym w paleolicie górnym Europy środkowej*. „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Archeologiczne”, z. 7, Kraków 1965, s. 19 - 21; tegoż, *Problemy geochronologii pleolitu w dolinie Wisły pod Krakowem*, "Folia Quaternaria", 31, 1969, s. 48.